

UOT 338.43

Şövkət Abuzər qızı YUSUFOVA
i.f.d., dosent əvəzi, Azərbaycan Kooperasiya Universiteti

KƏND TƏSƏRRÜFATINDA MƏHSULLARIN İSTEHSALININ ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə

Məqalədə kənd təsərrüfatının iqtisadi əhəmiyyəti izah edilmiş, aqrosənayedə təsərrüfat fəaliyyətinin spesifikliyi açıqlanmışdır. Eyni zamanda kənd təsərrüfatında fəaliyyətin iqtisadi səmərəliliyinə təsir edən amillər göstərilmiş, fondverimi və fondtutulumunun dinamikası verilmişdir. Məqalədə təhlildən əldə edilən nəticələr əsasında təklif və tövsiyələr verilmişdir.

Açar sözlər: *Kənd təsərrüfatı, məhsul, istehsal, inkişaf, məhsuldarlıq, gəlir, fondverimi, fondtutumu.*

Kənd təsərrüfatının inkişafının iqtisadi əhəmiyyəti

Bütün dövrlərdə kənd təsərrüfatı bütün dövlətlər və xalqlar üçün iqtisadiyyatın ən vacib sektoru olaraq öz əhəmiyyətini qoruyub saxlayır. Bazar münasibətləri şəraitində aqrosənaye siyasəti onun yüksək məhsuldar və rəqabətqabiliyyətli olmasına, əhalinin kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təminatının etibarlılığının əhəmiyyətli dərəcədə artırılmasına yönəldilmişdir.

Kənd təsərrüfatı milli iqtisadiyyatın vacib bir sahəsidir. Onun inkişaf səviyyəsi əsasən bütövlükdə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Kənd təsərrüfatının özü birbaşa ölkəni və əhalisini ərzaq, eləcə də emal sənayesini xammal ilə təmin edir. Kənd təsərrüfatı sahəsi sənayenin əsas xammal təchizatçılarından biridir. Belə ki, bəzi hesablamalara görə, kənd təsərrüfatı sektorlarında istehsal olunan məhsulların 50% -dən çoxu emal üçün göndərilir. Kənd təsərrüfatı məhsulları qida, yüngül və heyvan yemi sənayesində xammal kimi istifadə olunur. Bundan əlavə, kənd təsərrüfatı vətəndaşların həyat səviyyəsinə müəyyən dərəcədə təsir göstərir. Hazırda ölkəmizdə əhalinin rifahı, o cümlədən qidalanma səviyyəsi və ərzaq zənbilinin tərkibi, demografik inkişaf səviyyəsi, mal və xidmət istehlakı, adambaşına düşən orta gəlir və sosial həyat şəraiti çox dərəcədə kənd təsərrüfatının inkişaf səviyyəsindən asılıdır.

Azərbaycanın kənd təsərrüfatı hər zaman iqtisadiyyatın digər sahələrinə donor olmuşdur, ölkənin təxirəsalınmaz vəzifələrini həll etmək üçün milli gəlirin artırılması mənbəyi hesab edilir. Hazırda neft sənayesindən sonra kənd təsərrüfatı ikinci maddi nemətlər yaradan iqtisadi sahə kimi formalaşmaqdadır. Kənd təsərrüfatı məhsulları və sənayenin maddi-texniki resurslarının qiymətləri arasındakı fərqlər səbəbindən kənd təsərrüfatının inkişafında həmişə ciddi maneələr olur. Məhz bu baxımdan, kənd təsərrüfatında subsidiya və digər dövlət dəstəyinə ehtiyac yaranır. Əsas milli iqtisadi nisbətlər, bütün ölkə iqtisadiyyatının böyüməsi kənd təsərrüfatının vəziyyətindən və inkişaf tempindən çox asılıdır. 2015-2018-ci ildə kənd təsərrüfatı ümumi daxili məhsulun təxminən 6.2-5.3%-ni təşkil etmişdir. Bu göstərici iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə aşağı olmasına baxmayaraq, kənd təsərrüfatı insanların məşğul olduğu ən böyük sahədir.

Araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatında istehsal işinin texnologiyasına əməl olunsa, innovativ texnologiyalardan düzgün istifadə olunsa, təsərrüfat düzgün idarə edilsə, eləcə də bitkilər və istehsal sahələri səmərəli yerləşdirilsə, kənd təsərrüfatı bitkilərindən 1 hektardan yüksək, sabit məhsul götürmək və heyvandarlığın məhsuldarlığını xeyli yüksəltmək olar.

Azərbaycanda sənaye sahələrini xammalla, əhalini ərzaq məhsulları ilə təmin etmək üçün pambıqçılıq, tütüncülük, üzümçülük, çayçılıq, tərəvəzçilik, taxılçılıq, kartofçuluq, bostançılıq və meyvəçilik sahələri əmtəəlik məhsul istehsal edən başlıca sahələrdir. Bu məhsullardan, pambıq məhsulcu, kartof, bəzi tərəvəz və meyvə məhsulları xarici bazarlara ixrac olunur.

Respublikamızda heyvandarlığın əsas sahələri maldarlıq, qoyunçuluq və quşçuluqdur. Son illərdə arı ailələrinin sayının artırılması və yem bazasının inkişafı istiqamətində görülən tədbirlər

arıqlığın da inkişafını stimullaşdırır. Artıq respublikamız bal ixracı da həyata keçirməyə başlamışdır.

Aqrar sənayedə təsərrüfat fəaliyyətinin spesifikasiyi

Qeyd edək ki, kənd təsərrüfatında istehsal olunan məhsulların ərzaq və sənaye yönümlü olması, bir məhsul istehsalından alınan məhsulun, yeni bir məhsulun istehsalında istifadə olunması onu iqtisadiyyatın digər sahələrindən fərqləndirir. Yəni kənd təsərrüfatında istehsal olunan məhsulların müəyyən hissəsi (ərzaq yönümlü) birbaşa istehlaka gedir. Bu əsasən süfrə məhsullarıdır (soğan, kartof, üzüm, tərəvəz və meyvə). Texniki məhsullara pambıq və tütündən əlavə texniki yönümlü ərzaq məhsulları da daxildir (üzüm, pomidor və bəzi meyvə növlərinin texniki sortları). Digər tərəfdən, iri təsərrüfatların özlərinin istehsal etdikləri, toxum, yem, heyvanların əmizdirilməsi üçün istifadə olunan süd təsərrüfatının özündə istehsal edildikdən sonra özündə də istehsal üçün istifadə olunur.

Bütün bunlar kənd təsərrüfatının geniş sahəli olmasını göstərir, lakin kənd təsərrüfatında istehsal prosesinin çox uzun olması və iş dövrü ilə üst-üstə düşməməsi və bir çox göstəricilərin yalnız ilin sonunda hesablanma bilməsi, təsərrüfatların fəaliyyətinin iqtisadi nəticələrinin əsasən təbii-iqlim şəraitindən asılılığı, sonda digər sahələrdən fərqli olaraq gərgin əmək nəticəsində alınan gəlirin digər sahələrdən aşağı olması bu sahəyə marağı azaldır. Xüsusən yüksək texnologiyaların inkişaf etdiyi bir dövrdə gənc nəslin kənd təsərrüfatında işləməyə marağı daha da azalır. Bu, inkişaf etmiş ölkələrdə də özünü göstərməkdədir. Azərbaycanın fərqli olaraq inkişaf etmiş ölkələrdə əməkqabiliyyətli əhalinin 2-3%-i kənd təsərrüfatında məşğul olur. Burada yüksək texniki-texnoloji inkişafın kənd təsərrüfatına tətbiqinin də rolu vardır, lakin əsas səbəb gəlirlilik səviyyəsində olan kəskin fərqin olmasıdır. Kənd təsərrüfatının statistik məlumatlarının təhlili göstərir ki, iqtisadiyyatın əksər sahələrindən əsas fərqi, onlarla müqayisədə daha az səmərəli olmasıdır. Ona qoyulan kapital daha az qazanc gətirir.

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması ilə yanaşı istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi də aqrar bölmənin iqtisadiyyatının vacib məsələlərindən biri hesab olunur. [3, s. 238]. Qeyd edək ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsal resurslarından səmərəli istifadə etməklə iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsi, daha doğrusu, hər çəkilən 1 manat xərcə daha çox ümumi məhsul istehsalı onun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi deməkdir. Kənd təsərrüfatının intensiv inkişafı, sahədən məhsuldarlığın artırılması və istehsal xərclərinin aşağı salınması istehsal olunan məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyini təmin edir.

Strateji Yol Xəritəsinin 2016-2020-ci illər ərzində həyata keçirilməsi hesabına ölkədə dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanmaqla, rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sektorunun formalaşdırılmasına nail olmaq baxımından əlverişli mühitin yaradılması üçün 9 strateji hədəfin reallaşdırılması nəzərdə tutulur [1, s. 5].

Kənd təsərrüfatı istehsalının mövsümliliyi ilə xarakterizə olunur. Odur ki, fəaliyyətin iqtisadi səmərəliliyinin müəyyən edilməsi yalnız istehsal prosesi başa çatdıqdan və məhsul tam realizə olunduqdan sonra mümkündür. İqtisadi fəaliyyətin nəticələri haqqında düzgün nəticələr əldə etmək üçün cari ilin göstəriciləri əvvəlki 3-5 il üzrə orta məlumatlarla müqayisə olunur ki, bu da təsərrüfatların sabit və dayanıqlı inkişaf etdiyini göstərir. Kənd təsərrüfatında təsərrüfat formaları üzrə ümumi məhsulun 2014-2018-ci illər üzrə dinamikası cədvəl 1-də verilmişdir.

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, əsas istehsal fərdi sahibkar, ailə-kəndli və ev təsərrüfatlarının payına düşür, eyni zamanda bu təsərrüfat kateqoriyalarında fərdi sahibkar təsərrüfatlarının payı 0.4% (bu təsərrüfatların 2018-ci ildə satışdan əldə etdiyi gəlir 19.7 milyon manat, zərəri isə 5.8 milyon manat olmuşdur) təşkil edir. Kənd təsərrüfatı müəssisələrində ümumi məhsul istehsalı 2014-cü ilə nisbətən 63.4% artmışdır. Bu, görülən tədbirlər və dəyişən qiymətlərlə izah oluna bilər. Təxmini hesablamalar göstərir ki, ev təsərrüfatlarının payı ümumi istehsalda 8-10% təşkil edə bilər. Göründüyü kimi, əsas istehsal ailə-kəndli təsərrüfatlarının (ümumi məhsul istehsalının ~ 80%-i) payına düşür. Bu isə ailə-kəndli təsərrüfatlarında fəaliyyətin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün müvafiq tədbirlərin görülməsini şərtləndirir.

Кənd təsərrüfatında ümumi məhsulun 2014-2018-ci illər üzrə dinamikası Cədvəl 1

	2014	2015	2016	2017	2018	2014-cü ilə nisbətən 2018-ci ildə %
Bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə, mln manat						
Cəmi	5225.8	5635.3	5632.4	6580.0	7010.0	+34.1
Bitkiçilik məhsulları	2449.4	2761.1	2577.2	3019.0	3186.0	+30.1
Heyvandarlıq məhsulları	2776.4	2874.2	3055.2	3561.0	3824.0	+37.7
Kənd təsərrüfatı müəssisələri, mln manat						
Cəmi	404.5	410.1	449.2	645.4	660.9	+63.4
Bitkiçilik məhsulları	111.8	132.5	145.8	238.5	262.1	2.3 dəfə
Heyvandarlıq məhsulları	292.7	277.6	303.4	406.9	398.8	+36.2
Fərdi sahibkar, ailə-kəndli və ev təsərrüfatları, mln manat						
Cəmi	4821.3	5525.2	5183.2	5934.6	6349.1	+31.7
Bitkiçilik məhsulları	2337.6	2628.6	2431.4	2780.5	2923.9	+25.1
Heyvandarlıq məhsulları	2483.7	2596.6	2751.8	3154.1	3425.2	+37.9
Bütün təsərrüfat kateqoriyalarında digər təsərrüfat formalarının xüsusi çəkisi %						
Bütün təsərrüfat kateqoriyaları	100	100	100	100	100	-
Kənd təsərrüfatı müəssisələri	7.7	7.3	8.0	9.8	9.4	-
Fərdi sahibkar, ailə-kəndli və ev təsərrüfatları	92.3	92.7	92.0	90.2	90.6	-

Mənbə: stat.gov.az, Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu

Kənd təsərrüfatında iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsinə mane ola biləcək amillər

Kənd təsərrüfatının səmərəliliyinə təsir göstərən amillər çoxsaylı və müxtəlifdir: bəziləri təsərrüfatların fəaliyyəti, digərləri istehsalın texnologiyası və təşkili, istehsal ehtiyatlarının istifadəsi və elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Kənd təsərrüfatı istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin əsas göstəricisi satışdan əldə olunan mənfəətin həcmidir. Bu, kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından əldə olunan gəlirin həcmindən və məhsul istehsalı və satışı ilə əlaqədar xərclərdən asılıdır. Təsərrüfatın gəlirlərinə məhsulların satış qiymətləri, habelə satılan məhsulların həcmi təsir göstərir. Öz növbəsində müəyyən bir kənd təsərrüfatı məhsulunun satış qiyməti tələb və təklifin təsiri altında formalaşır və məhsul satışının yolları və kanallarından çox asılıdır.

Satışdan daxil olan gəlirlərin artmasına təsir edən mühüm amil daha keyfiyyətli məhsul istehsalıdır. Çünki, keyfiyyətli məhsul istehsalı bazarda ona olan tələbi artırır və istehlakçının onu təklif olunan qiymətə məhsulu almağa bir növ məcbur edir. Eyni zamanda, məhsulların bazara təqdim olunan həcmi məhsulların keyfiyyətindən asılıdır, çünki standart olmayan və keyfiyyətsiz məhsullar daha aşağı qiymətlərlə satılır və ya ümumiyyətlə satılan malların ümumi həcmindən çıxarılır. Pərakəndə satış bazarlarında aparılan müşahidələr də göstərir ki, istehlakçılar əmtəə görünüşü olan və keyfiyyətli olan məhsula üstünlük verir.

Son nəticədə istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi yüksək keyfiyyətli məhsulun onun maya dəyərini aşağı salmaqla istehsalın artırılması ilə müəyyənlaşdırılır [2, s. 304].

Məhsulun qiyməti də onun rəqabətqabiliyyətli olmasında keyfiyyətlə bərabər mühüm rol oynayır. Məhsulun qiymətini, qeyd edildiyi kimi, bazar müəyyən edir və istehsalçı burada az rola malikdir və bəzən demək olar ki, bazanın diqtə etdiyi qiymətə satmağa məcburdur. Yəni istehsalçı məhsul qıt olanda qiyməti diqtə edə bilir, bazarda tələbdən çox təklif olanda isə qiyməti bazar

diqət edir. Məhz bu baxımdan istehsal resurslarından səmərəli istifadə etməklə daha çox keyfiyyətli məhsul istehsal etmək tələb olunur.

Qeyd edək ki, kənd təsərrüfatında torpaqlardan səmərəli istifadə etməklə bərabər əsas və dövrüyyə fondlarından da səmərəli istifadə olunmalıdır. Lakin kənd təsərrüfatında istehsalın mövsümiyyəti iqtisadiyyatın digər sahələrindən fərqli olaraq əsas fondlardan səmərəli istifadə etməyə imkan vermir. Yəni, il ərzində əmək ehtiyatları, maşınlar, materiallar qeyri-bərabər istifadə olunur, məhsullar nizamsız satılır və gəlir əldə edilir. Belə ki, kəmbaynlardan ildə cəmi 15-20 gün, toxum-səpənlərdən 8-10, kartof yığınlardan 25-30 gün istifadə olunur. Kiçik ölçülü təsərrüfatlarda bu texnikalardan səmərəli istifadə etmək üçün təsərrüfat sahibi mövsüm ərzində digər təsərrüfatlara da xidmət etməlidir ki, əsas vəsait öz amortizasiya normasını ödəyə bilsin. Kənd təsərrüfatında iqtisadi səmərəliliyi müəyyən edən əsas göstəricilərdən olan fondverimi və fondtutumu mühüm rol oynayır. Kənd təsərrüfatında 2014-2018-ci illər üzrə fondverimi və fondtutumu cədvəl 2-də verilmişdir.

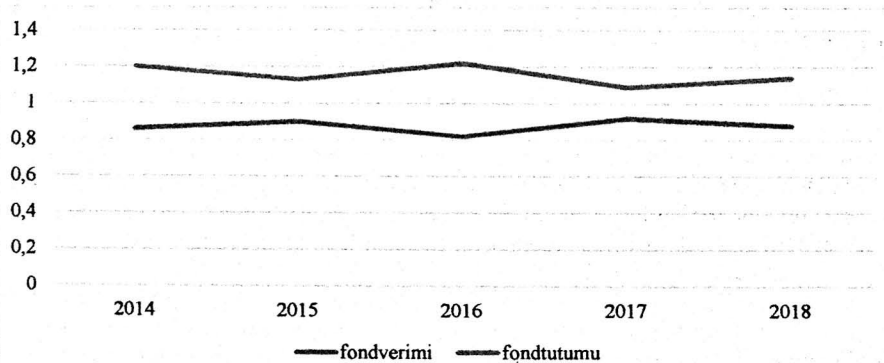
Cədvəl 2

Kənd təsərrüfatında 2014-2018-ci illər üzrə fondverimi və fondtutumu

	2014	2015	2016	2017	2018	2014-cü ilə nisbətən 2018-ci ildə %
Ümumi məhsul. mln. man.	5225.8	5635.3	5632.4	6580.0	7010.0	+34.1
Əsas fondlar. mln.man.	6106.4	6355.2	6891.2	7141.2	7958.4	+30.3
Fondverimi. man.	0.86	0.9	0.82	0.92	0.88	+2.3
fondtutumu. man.	1.2	1.13	1.22	1.09	1.14	95

Mənbə: stat.gov.az, Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu əsas fondların göstəriciləri əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, kənd təsərrüfatında ümumilikdə iqtisadi səmərəlilik çox aşağıdır. 2016-cı ildə əsas fondlardan daha səmərəsiz istifadə olunmuşdur. 2017-ci ilə nisbətən 2018-ci ildə fondtutumu 1.09-dan 1.14-ə qədər yüksəlmişdir. Kənd təsərrüfatı üzrə fondverimi və fondtutumunun dinamikası şəkil 1-də verilmişdir. Ümumiyyətlə, əsas fondların dəyəri ümumi məhsulun dəyərindən aşağıdır. Son illərdə əldə edilən bəzi müsbət nəticələr müqayisə olunan illər üzrə bu fərqin 16.8% - 13.5%-ə qədər azalmasına imkan vermişdir.

Şəkil 1. Kənd təsərrüfatı üzrə fondverimi və fondtutumunun dinamikası

Mənbə: Cədvəl 1-in məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

Kənd təsərrüfatı istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin artırılmasının əsas yolları ümumi məhsul istehsalının artırılması, istehsal dəyərinin azaldılması, əsas və dövrüyyə fondlarından daha səmərəli istifadə edilməsi və satış kanallarının yaxşılaşdırılmasıdır.

Nəticə

Qeyd etmək lazımdır ki, istehsalın son nəticələrinə məhsulların istehsalı və satışı üçün material və pul xərclərinin həcmi əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. İstehsal xərclərinin azalması, əsasən torpaq, əmək və material ehtiyatlarından səmərəli istifadə ilə müəyyən edilir. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatında istehsal həcmində artım, məhsul keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və maya dəyərinin azaldılması, yol nəqliyyat sektorunun inkişafı, məhsulların qablaşdırılmasının yeni forma və metodlarının yaradılması və tətbiqi və bütün istehsal vasitələrindən qənaətlə istifadə etməklə təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyini yüksəltmək olar. Məhz bu baxımdan, kənd təsərrüfatı və onunla bağlı olan sənaye sahələri üzrə elmi-tədqiqatların aparılması və elmi əsaslandırılmış təkliflərin və onların həyata keçmə mexanizmlərinin hazırlanması daha məqsəduyğundur.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi", Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
2. E.A.Quliyev. Aqrar iqtisadiyyat. Ali məktəb tələbələri üçün dərslik. Bakı-2015, "Kooperasiya", 320 səh.
3. A.İ.Məmmədov. "Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı", Bakı: "Maarif", 1992, 372 səh.

Шовкет Абузар кызы Юсуфова
 доктор философии по экономики,
 доцент, Азербайджанский Университет Кооперации

Направления по увеличению производства сельскохозяйственной продукции

Резюме

В статье объясняется экономическая значимость сельского хозяйства, а также уточняются особенности сельскохозяйственной деятельности в аграрном секторе.

В то же время были показаны факторы, влияющие на экономическую эффективность деятельности в сельском хозяйстве, а также приведена динамика сбора средств и накопления. В статье приведены предложения и рекомендации, основанные на результатах, полученных в результате анализа.

Ключевые слова: сельское хозяйство, продукция, производство, развитие, производительность, доход, акционер, запас.

Shovkat Abuzar Yusufova
 PhD in Economics, associate professor,
 Azerbaijan Cooperation University

Directions for increasing production of agricultural products

Summary

The article explains the economic importance of agriculture, and the specifics of agricultural activities in the agro-industry are clarified. At the same time, factors affecting the economic efficiency of the activities in agriculture have been shown, and the dynamics of fundraising and stock capacity are given.

The article provides suggestions and recommendations based on the results obtained from the analysis.

Key words: Agriculture, products, production, development, productivity, income, stockholder, stockpile.